

КУЛЬТУРА МОВИ ТА ЛІНГВОСТИЛІСТИКА

УДК 811.161.2'271-11ОгієнкоІ.

ЧИСТОТА МОВИ І МОВЛЕННЯ: СУЧАСНІ ПАРАМЕТРИ

Ніна Станкевич

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра українського прикладного мовознавства,
бул. Університетська, 1 /233, 79001 Львів, Україна
тел. (032) 239 43 55
ел. пошта: stankevych@ua.fm*

Розглянуто зміст поняття чистоти мови у працях видатного мовознавця І. Огієнка та особливості сучасного сприйняття понять чистоти мови і такої важливої комунікативної ознаки культури мовлення, як чистота мовлення. Охарактеризовано основні аспекти змістового наповнення понять, співвіднесеність з іншими ознаками культури мови /мовлення. Описано негативні мовні явища та визначено шляхи їхнього усунення в різних сферах життя. Виявлено друковані та електронні ресурси для поліпшення чистоти мови і підвищення мовленнєвої культури студентів, школярів, усіх, хто зацікавлений у розвитку і збагаченні української мови.

Ключові слова: українська літературна мова, культура мови, комунікативні ознаки культури мовлення, чистота мови, чистота мовлення.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2020.72.10925>

Постановка проблеми. Кожна нація дбає про чистоту своєї мови. Значення поняття “чистота мови” загалом не змінюється. Мова тоді буде чистою, коли буде правильно звучати, коли її носії вживатимуть тільки літературно-нормативні слова і словосполучення, використовуватимуть правильні граматичні форми. Коли її ніщо не забруднює, не засмічує, не калічить і “каламутить”, “не захирає мову зайвина, непотріб”.

“Соціальні перетворення, потрясіння і масштабні катастрофи” творили “глобальні позамовні реалії” [16 : III], у яких мова жила й гартувалася. “Рідна й літературна мова – органи надзвичайно ніжні й чутливі, – зауважував І. Огієнко, – навіть найменші недостачі й потрясення життя приватного чи всенародного помітно відбиваються й на них. Через це кожний народ виробляє собі певну реальну практику, щоб найвірніше забезпечити своїй рідній і літературній мові найкращий і найлегший розвиток, щоб не принести їм найменшої шкоди й найкоротшої затримки в їхнім розвою” [10 : 7]. Протягом усього тернистого шляху розвитку української літературної мови її творці й будівничі – мовознавці – дбали про те, щоб вона була “чиста й красна”. Сьогодні українська мова має всі потрібні ресурси, щоб задовольняти потреби усного і писемного спілкування у всіх сферах діяльності

людини й суспільства. До того ж “відчутно трансформувалася мовний код держави,; закріплення державного статусу української мови гарантує всебічний її розвиток та функціонування.

Мета дослідження – виявити головні акценти щодо чистоти мови, які розставляють мовознавці, узагальнити основні складники поняття “чистота мови” і “чистота мовлення” та проаналізувати сучасні ресурси, покликані зберігати, плекати та пропагувати чистоту української мови.

Аналіз досліджень і публікацій. Б“ережи чистоту своєї Рідної Мови, – і тим збережеш чистою й Душу Народу твого” – такий епіграф має праця І. Огієнка “Український стилістичний словник”, видана у Львові в 1924 році. Видатний мовознавець розглядав поняття мови, духовності, культури в одній поняттєвій площині; найпершими “рідномовними обов’язками” кожного свідомого члена свого народу вважав охороняти, зберігати честь мови, розмовляти нею в родинному колі, у школі, у церкві, на державній службі, пильно навчатися її, допомагати розвитку літературної мови, працювати для збільшення її культури [12 : 10–12]. Згаданий словник, за задумом автора, мав “допомогти, у міру можності, обом кордоном поділений сторонам – Великій Україні й Галичині – ближче пізнати мову одна одної, і тим самим облегчити такий помітний процес утворення спільної української мови” [12 : 6–7]. Учений зробив наважку працю: не як з“аконодавець мови”, а тільки як “об’єктивний історик” констатував уживання в тій чи тій стороні певних слів чи форм слова, зауважуючи, що деякі форми потрібно берегти, як скарби, інші звільняти від “каламуті”, а “вартості й живучості запропонованих форм скаже присуд саме життя”. Сьогодні ці примітки читати дуже цікаво з погляду історії розвитку української мови, адже за більш ніж дев’яносто років ми можемо вже оцінити результат (Наприклад, варіантний наголос у словах *акварель*, *азбука*; правопис чи форму слова: *асоціація/асоціяція*; *аренда/оренда*; *анкета/з’їзд*, *зібрання*; *банно/скучно*, *сумно*; *бандероль/бандероля*; *бал/баль*, *сейчасовий/негайний*; *узгір’я/узгірря*; вживання лише в Галичині слова *помаранчевий* (“на В. У. вживається тільки *апелсин*”) – згадаймо *Помаранчеву революцію!*, та багато ін.). Оцінюючи стан, зокрема, галицької мови, І. Огієнко зазначав, що вона “дзеркало стану нашого, мов та людина, що попала в болото”, давав “багато матеріалу для роздумування на різні мовні теми, часом і грікі [12 : 10]”, і, окрім звичайної констатації, спираючись на “історичний метод праці”, розглядаючи етимологію слова, радив кращі форми, зазначав найтонші відтінки слова, давав корисні поради щодо його вживання в певному стилі. Передусім у “народженні нової літературної мови”, зокрема, в Галичині, було важливо на думку мовознавця, розпізнати свіжі нові елементи, що йдуть з Великої України, цікаві залишки старовини із Закарпаття, які потрібно берегти, як скарб, і недоладні форми й новотвори, які “каламуть” чистоту української мови, засмічують її [12 : 6]. Цій меті слугують зауваження щодо русизмів (“москалізмів”), наприклад: *амністувати*, а не *амністирувати*; *апелювати*, а не *апелірувати*; *Атлантичний океан*, а не *Атлантичеський*; *розлягається голос*, *луна*, а не *роздається*; *бал з історії*, а не *по історії*; *писати на адресу*, а не *по адресі* та ін, а також полонізмів: *альбум* (*альбом*), *аналіза* (*аналіз*), *вонити* (*вагатися*, не *довіряти*); *бачність* (*увага*, *пильність*); *уємний* (*недобрий*, *злий*) та ін.

Стилістичний словник І. Огієнка став “добрим ґрунтом” для усталення правопису певних слів, вибору граматичних форм, висловів. Найголовнішою метою цієї праці, за словами ученого, було “бажання дати до рук нашого широкого

громадянства працю корисну, котра б навчила б його справді чистої, – на власних основах збудованої, – літературної мови, а тим самим привчила б його більше любити та реально шанувати мову свою рідну, цю найпершу підвалину життя народу як окремої нації”[12 : 11].

В одному з підручників з української літературної мови – “Рідне слово” (Жовква, 1937) І. Огієнко приділяв велику увагу ясності і чистоті мови. Ясність мови означає, що її розумітимуть без напруження думки, вона залежить, за його словами, “головно від двох умов: а) від ясності і простоти нашого думання; б) від граматичної правильності будови наших речень”. Душею ясності мови вбачав правильну побудову речень, що називав *словоладом*. Чистота мови означає, що її не засмічують **архаїзмами, діалектизмами, варваризмами** (чужими словами й зворотами). Зокрема, подавав правильні відповідники до русизмів і полонізмів. Проілюструємо деякі з них, подавши в дужках рекомендовані до вжитку слова: русизми – *виключно (тільки), водопровід (водогін), жара (спека), заставити (змусити), знаменитий (славний), очевидець (самовидець)*, полонізми: *віддзеркалювати (відбивати), жегнати (процятати), запалка (сірник), зошит (зшиток), клякати (ставати на коліна), пудити (лякати)* та ін. Услід за чужими словами йде і “чужа словозагода”: *оженитися на кому (оженитися з ким), сміятися над бідю (сміятися з біди), шукати що (шукати чого)* та ін. Щодо інших лексичних засобів мови (архаїзмів, діалектизмів, варваризмів, неологізмів, вульгаризмів) учений давав місткі зауваження: архаїзми потрібно вживати доречно – для опису давньоминулих часів, що збільшить ціну твору, а деякі урочисті слова нададуть величності; діалектизми не на своєму місці шкодять розвиткові мови; без неологізмів не було б поступу мови; не визнавати неологізми – це мовна консервативність, хоча немає сильнішої консервативності (традиційності), як консервативність мовна; непотрібні чужі слова (коли є свої добрі слова і вислови) шкодять чистоті літературної мови; вульгаризми (простацькі вирази) псують красу мови, отож, про наявність їх у мові навіть не йдеться та ін. “Чиста мова” в ученого йде поруч з мовою “багатою” як найпершою ознакою культури. Загалом **чистота мови** є однією з п’яти ознак – “найголовніших вимог від доброї літературної мови”, а саме: “правильна, чиста, багата й милозвучна” [6 : 25].

Боротьба за чистоту мови тривала у працях О. Синявського, О. Курило, Антоненко-Давидовича, Н. Бабич, Д. Гринчишина, С. Єрмоленко, Караванського, А. Коваль, І. Кочан, О. Пономарева, О. Сербенської, Л. Струганець, В. Русанівського, І. Фаріон та ін.

Актуальність дослідження. Сьогодні ті вимоги щодо чистоти української мови, які звучали в працях Івана Огієнка та багатьох інших мовознавців, не втратили свого значення. Поняття **чистота мови, чистота мовлення** – перебувають у полі зору наук **культура мови, стилістика, редагування** (та, відповідно, навчальних дисциплін “Культура української мови”, “Практична стилістика”, “Літературне редагування” та ін. на гуманітарних факультетах) [8]. Якою постає проблема чистоти мови /мовлення у вимірах нашого часу?

Виклад основного матеріалу. Означення “чиста” щодо мови – це *ясна, правильна, чітка; чиста і неламана* (М. Коцюбинський), *чиста і виразна* (І. Франко). Значення прикметника “чистий” підсумував мовознавець-стиліст П. Дудик, воно “доповнюється такими синонімами, які застосовуються до найрізноманітніших об’єктів, частково й мови: незабруднений, замазаний, свіжий, неношений,

прозорий, некаламутний, непомутнілий, яскравий, прибраний; старанно, акуратно, майстерно виконаний; справжній” [4 : 309]. Чистота мови породжує й **чисте мовлення**. Чистота мовлення становить одну з визначальних комунікативних ознак культури мовлення. Узагальнимо основні змістові акценти багатомірного поняття **чистоти мови** сьогодні.

1) Чиста мова – це не особлива якість мови, а вияв гідності мови, тобто це **свідомий вибір мовця**. Її підгрунття – мова і свідомість. Як стверджував І. Огієнко: “Мова – це найясніший вираз нашої психіки, найперша сторожа нашого психічного “я” [11 : 240]. Тобто від людини залежить, чи хоче вона говорити чистою мовою. Позамовні чинники якості мовлення: “духовні прикмети людини, її розумово-почуттєвий стан, вихованість і мораль” (П. Дудик). Чистота мови – це співвідношення мови між літературною мовою і моральною свідомістю людини, тобто вияв знання мови і моралі людини. Чистота мови – це чистота душі.

2) Чистота мови – один із виявів **правильності**, ці два поняття якнайтісніше пов’язані між собою (“Чистота і правильність української мови” – назвав свій підручник І. Огієнко [13]). *Правильність і чистота* є основною комунікативною ознакою культури мовлення, притім часто їх подають саме поруч. Зокрема, М. Пентилюк у переліку ознак культури мовлення поєднує їх: “змістовність, правильність і чистота, точність, логічність, багатство (різноманітність), доречність (доцільність), виразність і образність” [14 : 22]. У колективній монографії “Культура мови: від теорії до практики” за редакцією Л. Струганець автори докладно проаналізували ще з античних часів всі комунікативні ознаки як категорійні поняття культури мови і, зосередившись на чистоті мови, віднесли її до “правильності мови” [7 : 53].

Правильне мовлення відображається в мовних нормах. Вільно володіти мовою означає засвоїти літературні норми, які діють у мовній системі. До них належать правильна вимова звуків і звукових комплексів, правила наголошування слів, лексико-фразеологічна, граматична, синтаксична нормативність, написання відповідно до правописних і пунктуаційних норм. Тобто чистоту мови визначають передусім лінгвістичними параметрами. Чисте мовлення – це мовлення, нормативне на всіх мовних рівнях (“на всіх рівнях мовної ієрархії”). Мовознавці по-різному узагальнюють і розставляють акценти понять *чистота/нечистота, нормативність/ненормативність, правильність/неправильність мови/мовлення*. Зокрема, П. Дудик щодо поняття правильності зробив таке зауваження: “Правильне в мовленні наочно пізнається в порівнянні з неправильним. Виявлення неправильного в мовленні слугує імпульсом до встановлення правильного. Правильність і неправильність властиві лише мовленню, бо в мові як системі, що становить колективний, всенародний продукт, який зафіксований у різноманітних наукових джерелах, усе правильне, нормативне” [4 : 300]. Основними сферами і способами вияву чистоти мовлення науковець вважає вимовну чистоту (дотримання орфоепічних та акцентуаційних норм) і лексичну чистоту як найбільш вразливий рівень [Там само : 310]. М. Пентилюк правильність і чистоту мовлення розподіляє за двома формами мови – усною та писемною: в усному висловлюванні це „дотримання норм літературної мови – орфоепічних, лексичних, фразеологічних, словотворчих, граматичних, стилістичних, у писемному – лексичних, фразеологічних, словотворчих, граматичних, стилістичних, орфографічних і пунктуаційних” [14: 29–31]. Найчіткіше, на думку дослідників згаданої колективної монографії, “стратифікацію чистоти мови” подала Н. Бабич. Аспекти вияву чистоти

мови, за твердженням ученої, – це орфоєпія, слововживання та інтонаційний аспект [3 : 125–126].

3) Чиста мова – це мова, у якій **відсутні позалітературні елементи**, вільна від лексики, що перебуває за межами української літературної мови. Мовознавці трактують вживання діалектизмів, варваризмів, вульгаризмів, канцеляризмів, штамів, просторічної лексики, жаргонізмів та ін. як неправильне, яке заважає чистоті мовлення. Справді, діалектизми для національної мови – це живодайне джерело, але в мовленні вони не мають рівних прав з літературною мовою. Якщо лексичні, семантичні, етнографічні ми бережемо в собі з дитинства (*ягоди (суниця), гора (горлиця), хопта (бур'ян), гладика (гличик), бараболя (картопля)*), то фонетичні, морфологічні (*цвот, тойво, тута, тутка, типіро, в цьому, робе, ходе, тут виходят? зупиніт тут*) свідчать про неконтрольоване мовлення. Вживання варваризмів (*авеню, клерк, денді, кюре, констебль, мадам, місіс, фрау, мулла*) та екзотизмів (*піала, паранджа, нікаб, гяур, бай, бек*) у мовленні є дискусійним питанням, адже загалом вони узгоджуються з чистотою мовлення (не порушують мовних правил і не збіднюють мови), проте іноді є свідченням моди (*ти о'кей?, ноу проблем, енд компанії*) або переваги над співрозмовником (демонструють освіченість та неординарність мовця). Просторічна лексика перебуває на кордоні, який помічений координатами: книжне – просторічне – лайливе. Просторічні слова надають мовленню згрубілого, іронічного відтінку (*біганина, брехати, бідолаха, буча, гавкати*) або емоційно різкішого: *змахувати (на когось), скиглити, поцупити, халамидник, охломон*. Примітивізують мовлення, шкодять мові арготизми (*стріляти (випрошувати), рубати (їсти), стибрити (вкрасти), збацати (станцювати), бакс (долар), лимон (мільйон), загнати (продати), тачка (автомобіль)*), а також вульгаризми (*ника, морда, здохнути*) як непристойні, низькопробні слова. Інвективна лексика – “непотрібні корчемні слова”, “гнилі”, лайливі слова й вислови – становлять мовне табу, на сторожі їхнього проникнення в мовлення стоять вихованість, етика, глибоке переконання, що вони мають руйнівний вплив на мораль і духовність. У студентському середовищі варто давати настанови: “не тільки цуратися недобрих слів самому, а й не дозволяти цього робити у твоїй присутності, адже втрапиш повагу до себе” [9 : 58].

Головним забруднювальним елементом чистоти мови є “всепроникний” **суржик**. “Суржик як витвір тривалого процесу контактів української та російської мови, яка з роками нарощувала свою агресивну потугу, став явищем, що загрожує нашому мовному простору “креолізацією””, – стверджує О. Сербенська [2 : 5]. Як соціолінгвістичний феномен мовознавці досліджують суржик у трьох аспектах: лінгвістичному, психологічному та соціальному (Л. Масенко, О. Руда, В. Радчук, В. Труба та ін). На жаль, суржик – давнє явище. Ще наприкінці XIX–XX ст. звучало застереження інтелігенції щодо поширення цієї скаліченої мови Україною як “збитку і згуби слов'янського добра”. Характеристики суржику – лише негативні – “мішана й ламана мова”, “мовний покруч”, “здеградована під тиском русифікації форма українського мовлення”, “мовний безлад”, “низька мова”, “напівмовність”, “недопереклад”, “кровозмісне дитя двомовності”, “третя мова”, “бур'ян”, “лихослів'я і суржик – це два більма” та ін. За даними Київського міжнародного інституту соціології, суржилом спілкується від 11% до 18% населення України [Там само]. Розмовляти суржилом – це ознака мовленнєво-мисленнєвого примітивізму, неосвіченості, провінційності, байдужості до своєї мовної поведінки, а отже,

неповаги до української мови, а для молоді – свідчення неможливості професійного зростання.

Суржик охоплює всі мовні рівні, а тому загрожує українській мові внутрішньою руйнацією. Особливо потерпає від нього усне українське мовлення, а отже, вимова слів. Мовознавець Л. Масенко зазначає, що 90 % лексики цієї змішаної мови становлять російські слова, які, однак, вимовляються по-українськи. На фонетичному рівні ці “непрохані гості” відрізняються від автентичних українських своїм звучанням (*ноль, регістратура, двійка, хожу, сижу* замість *нуль, ресстратура, двійка, ходжу, сиджу*), запозиченим наголосом (*одинадцять, чотирнадцять, новий, восьмдесят* замість *одинадцять, чотирнадцять, новий, вісімдесят*), порушують словотворчі закони (*англічанка, лікарство, зварцик, осінню, весною* замість *англійка, ліки, зварювальник, восени, навесні*), мають російські граматичні форми (*у продажі, два студента, по магазинах* замість *у продажю, два студенти, по магазинах*). Надзвичайно багато лексичних кальок, наприклад: *не дивлячись на, фамілія, учбовий, рахую, на рахунок, любий* замість *незважаючи на, прізвище, навчальний, вважаю, щодо, будь-який*. Суржик проникає навіть у студентські наукові роботи: *приналежність, співпадати, у даний час, область науки, точка зору, у відповідності з, у залежності від* та ін. Інколи мовець і не підозрює про своє ураження суржиком, хоч і послуговується ним тривалий час (*всьо, здача, тоже, все рівно, куда, сюда, туда* замість *все, решта, теж, все одно, куди, сюди, туди*). Але частіше – це ознака байдужості, адже той, хто промовляє слова *вроді, вообщє, тіпа, ладно, ужас, кашмар, привітк*, добре знає, що це неправильно. “То як маємо трактувати наш суржик? – роздумує вчена. – Не як нашу вину, а як нашу органічну слабкість, хворобу, яку треба лікувати. Нашою виною, моральною хвибою є хіба загальне лінивство, крутіїство та лизунство (І. Франко) і, як неодноразово наголошував Іван Огієнко, небажання пильно й ненастанно вчитися рідної мови, невизнання того, що існує складна наука рідної мови” [1 : 13–14].

4) Чистота мови – це **чуття міри, смаку, доцільності** в доборі мовних одиниць. Це стосується вживання іншомовних слів, жаргонізмів, сленгу. Зокрема, молодіжний жаргон, студентський сленг мовознавці трактують як лексичну систему, якій властиві високий ступінь експресії, метафорика, що наближає її до поетичної мови, надзвичайно розбудована експресивно-оцінна синоніміка, соціальна маркованість, гумор, грубувата емоційність [15 : 560]. Це не лише лексика, яка відображає спільність інтересів, занять, соціальне становище, наприклад, студентське життя (*сачкувати; зрізати, плавати, засипатись, прогоріти (на екзамені), хвіст (нескладений залік), бігунок (обхідний лист), фізра (фізкультура)*), а й багато ємних та оцінних слів: *офігіти, кайф, кльово, балдіти, ржати*. Важливим є психологічне пояснення причини зберігати молодіжний жаргон – мати свій особливий світ, жартівлива налаштованість, яка допомагає зберігати оптимізм і протистояти іншому, дорослому, офіційному світові, бажання спеціально показати зневажливе ставлення до серйозних речей; деколи це варіант нігілізму, бравада, наслідування. “Це своєрідна гра, в якій нове виникає там, де в ньому фактично немає потреби”, – так застерігають автори рекомендацій-настанов для студентів щодо їхньої мовленнєвої поведінки в навчальному закладі [5 : 5]. У кожного покоління є своя мова; примітно, що студентський сленг минулого був позначений впливом російської мови (*обицага, стєнуха, зачотка, препод*), а сьогодні – використанням англійських слів або їхнім переінакшенням (*репер (репетитор), унс, вау (вигуки), лузер, крейзі, юзати, клікати, лайкати, перетумачити* – перебільшити, від *too much, паті* (вечірка, свято) від

party). Сленгізми – це і скорочення в інтернеті заради економії мовної енергії, які мовознавці трактують як смс-мову (В. Лунін, О. Столярчук та ін.): *ІМХО* (ініціальна (звукова) аббревіатура, основана на початкових літерах англійського вислову *in my humble opinion* – на мою (скромну) думку), аналогічно створені українські акроніми: *НМД* (на мою думку), *НМХР* (на мій хлопський розум); *ДН* (день народження); й усічення слів: *дяки*, *дяк* (дякую), *тре'* (треба), *мо'* (може), *хо'* (хочу) та ін. Виправдовує їхнє використання місце їхньої появи, у живому спілкуванні пересторогою на їхньому шляху є вимога доречності. Надзвичайно поширений серед молоді комп'ютерний сленг; якщо він зумовлений фахом, наприклад, у сфері прикладної математики, тоді викликає адекватне сприйняття, але зовсім не додає мовцям ваги перед тими, хто їх не розуміє.

Надмірна кількість іншомовних слів, зокрема засилля англіцизмів, шкодять чистоті мови загалом. Ще М. Рильський вважав іншомовні слова, які мають еквіваленти в рідній мові, словами, які засмічують мову, “лихом”, проти якого треба боротися. Проте сучасний світ із високим ступенем інтенсивності мовних контактів, глобальною павутиною інформативних мереж, взаємодією представників різних культур, політичними міжнародними зв'язками зумовлює надшвидке проникнення в українську мову іншомовних слів, що не встигають адаптуватися в ній та асимілюватися. Зокрема, з'являються навіть гібридні іншомовні вкраплення як наслідок “перемикання кодів”: *web-сторінка*, *PR-менеджер*, *IT-сфера*, *VIP-персона*, *sms-ка* тощо. Мовознавці досліджують цей процес, його причини, мовливості спрацьовувати на випередження, прогнозувати, допомагати освоювати запозичення за законами рідної мови, пропагувати українські відповідники та варіанти (Б. Ажнюк, Л. Архипенко, Л. Кислюк, Н. Ковальська, В. Огієнко, О. Стишов, П. Селігей, Л. Чернікова та ін.). В інтернеті з'явився майданчик для перекладу запозичених слів „Словотвір” (засновник Михайло Свистун; slovotvir.org.ua), який пропонує українські відповідники, наприклад: *барбершоп* – *голярня*, *рекрутер* – *наймар*, *планшет* – *гортачик*, *тизер* – *завабка*, *портфоліо* – *наробок*, *селфі* – *самознімка*, *дедлайн* – *реченець*, *руффер* – *дахолаз*, *тьютор* – *наставник*, *пазли* – *складанка*, *кавер* – *переспів*, *меню* – *стравовис*, *попкорн* – *баранці* та ін. Відрадно, що молодь відгукується на ці пропозиції, і ми вже чуємо замість слів, наприклад, *флешмоб*, *лайк* – *раптівка*, *вподобайка*.

5) Чистота мови – це **якість спілкування**, налаштованість учасників розмови на розуміння один одного. Порушення помічають навіть ті, хто сам не дотримується норм мови. Погано діють на співрозмовника і слова-паразити – зайві, повторювані слова, що не мають змістового навантаження у фразі, “нав'язливі слова”, “слова-бур'яни”: *реально*, *типу (тіпа)*, *от, ось, знаєш, ну, ну це, як би, так би мовити, це саме, значить*. Їхнє вживання означає, що мовець має труднощі з підбиранням слів, тому й заповнює будь-чим паузи, або веде змістово порожню розмову. Ці слова-паразити ускладнюють сприйняття, відволікають, діють психологічно на співрозмовника, дратують його, як нечиста, брудна мова, викликають огиду. Уживання просторічних слів свідчить про малоосвіченість мовця, особливо якщо він веде розмову в діловій сфері, або про те, що мовець низько оцінює культурний рівень співрозмовника чи прагне до фамільярності спілкування.

Ідентифікатором чистоти мови мовознавці вважають й інтонацію (П. Дудик, Н. Бабич). Інтонаційний аспект чистоти мови – це відповідність інтонації змістові та експресії висловлення, відсутність брутальних, лайливих, лицемірних тонів.

б) Чистота мови – **показник загальної культури людини**. Рівень мовної культури свідчить про її духовність чи бездуховність, інтелект чи невігластво, повночи меншовартість. Чистота і правильність мовлення – важлива умова успіху в навчанні, праці, складова психології бізнесу, надійна опора для фахового зростання. Праця над своїм мовленням викликає повагу і, без сумніву, дає результати. Засмічення мови, викликане ненормативністю (наприклад, неправильні наголошення слів, вимова, граматична форма тощо), має часові межі, тобто протягом певного часу від таких вад можна позбутися, засвоївши відповідні норми. Проте нелітературне слововживання може бути постійним: має глибші корені “замилування” жаргонізмами, лінгвістичними раритетами, глибинними діалектизмами, псевдонеологізмами, “панібратське” вживання просторічних слів. Особливо призводить до неохайного мовлення кримінальне аргю, воно часто залишає слід у мовному розвитку людини. Шляхів очищення мови, підвищення рівня культури мовлення є безліч (див. докладніше: [9 : 60–61]), але процес триває все життя.

У статті “В обороні рідної мови” З. Мацюк проаналізувала “роль наукових праць, навчально-методичних посібників, рекомендацій, мовних порад українських мовознавців для збереження та захисту культури української мови та забезпечення високого рівня культури наукового та фахового мовлення” [8 : 405]. Розглянемо ці праці за останні піввіку докладніше з погляду їхнього значення для збереження чистоти мови /мовлення.

Хвиля давніша: Коваль А. Культура української мови (1964); Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо (1970), перевидано у 1991 р.); Ощипко І. Практична стилістика української літературної мови (Синтаксис. 1964; Лексика і фразеологія. 1968); Коваль А. Культура ділового мовлення (1982); Коваль А. Практична стилістика української мови (1987); Чак Є. Складні випадки вживання слів (1984); Словник труднощів української мови (за ред. С. Єрмоленко; О. Сербенська, З. Терлак, О. Капелюшний та ін., 1989); Головащук С. Словник-довідник з правопису та слововживання (1989); Культура української мови: довідник (за ред. В. Русанівського (1990); Бабич Н. Основи культури мовлення (1990);

Хвиля новіша (90-ті роки): Антисуржик (за ред. О. Сербенської, 1994; має вже три видання); Пентилюк М. Культура мови і стилістика (1994); Головащук С. Українське літературне слововживання: словник-довідник (1995); Культура української мови (за ред. Н. Бабич, 1997); Кочан І., Токарська А. Культура рідної мови (1996); Гринчишин Д., Капелюшний О., Сербенська О. Словник-довідник з культури української мови (1996); Чак Є. Чи правильно ми говоримо? (1997); Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради (1999);

2000 рік – перше десятиліття: 1) книги (навчальні посібники, підручники) з ділової української мови (української мови професійного спілкування, української мови за професійним спрямуванням), більшість із них – з інформаційно-довідковими частинами, словниками (Н. Бабич, А. Загнітко, І. Данилюк, М. Зубков, Л. Мацько, Л. Кравець, З. Мацюк, Н. Станкевич, С. Шевчук, І. Клименко та ін.); 2) книги із стилістики і культури мови: П. Дудик, М. Пентилюк, С. Єрмоленко, Я. Мацько, Л. Струганець та ін.; 3) книги, спрямовані на вдосконалення мови певної фахової сфери, зокрема журналістів, юристів: ПРОмова (книга-проект за координацією О. Демської, за матеріалами СТБ; книги М. Яцимирської, А. Капелюшного; І. Кочан, А. Токарської; 4) перекладні словники та словники-довідники, наукові праці довідкового характеру: Непийвода Н. Практичний російсько-український словник:

найуживаніші слова і вислови (2000); Волощак М. Неправильно – правильно: довідник з українського слововживання (2000); Калашник В., Колоїз Ж. Українсько-російські синтаксичні паралелі. Труднощі перекладу (2003); Культура мови на щодень (Н. Дзюбишина-Мельник, Н. Дужик, С. Єрмоленко та ін., 2000), Сербенська О., Білоус М. Екологія українського слова: Практичний словничок-довідник (2003); Лесюк М. Словник-росізмів у сучасній українській мові (ненормована лексика) (2004); Ващук О. Розмовляйте і пишьте правильно (2007); Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне “я” (2001); Фаріон І. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей); 5) книги, присвячені девіації в комунікативній сфері (Ф. Бацевич. Основи комунікативної девіатології (2000).

Друге десятиліття, сучасне: книги С. Караванського, І. Фаріон, К. Городенської, М. Голубця, О. Микитюк, О. Авраменка, книги і проекти Тараса Берези (Мова – не калька: словник української мови), виступи з мовними порадами на сторінках ЗМІ, по радіо і на телебаченні (О. Пономарів, О. Захарків, О. Авраменко, А. Васянович та ін.), а також ознака часу – глибинні ресурси інтернету: проекти закладів освіти (наприклад, “Мовний калейдоскоп” (ЛНУ імені Івана Франка), проект Університету імені Б. Грінченка “СловОпис: збагати себе українською”); он-лайн-платформи, курси з вивчення мови, проекти (Словопедія, Мова ДНК нації; Уроки державної мови; Є-Мова; Освіторія; Р.І.Д. (рід, історія, духовність); Відчуй мову, Рух “За мову”, UA модна); окремі ресурси, мета яких: допомогти збагатити запас українських слів, урізноманітнити мову, уникнути кальки з російської, знайти український відповідник до запозиченого слова, підібрати коректний вислів тощо. Зокрема, можуть урізноманітнити мову слова: *витребеньки, відчайдух, допитливий, запаморочливий, непереливки, похапцем, рум’янець, трепет, трунок*; збагатять мову слова: *галасвіта, гущина, доп’ясти, ласувати, літепло, мастак, мотлох, навперейми, нівроку, шпарко*; є унікальними слова, яких не скажеш російською: *вирій, добродій, залізниця, книгарня, кохати, митець, нівроку, олія, обіруч, шахівниця*. Слова подано з наголосами, значення їх розтлумачено. Інтернет-ресурси пропонують вчитися правильного слововживання легко і з гумором. Для цього використовують фото, карикатури, малюнки тощо (Гумором по русизмах; проект “Мова кольорова”, Поради зі стилістики в картинках). До цієї праці долучилися художники Єжи Коноп’є, Наталія Гайда та ін. Велику користь дає спільна робота учнів та вчителів над проектами, присвяченими чистоті мови. Ось деякі з них: “На все впливає мови чистота” (Д. Павличко); “Чиста мова і боротьба проти забруднення рідної мови”; “Я – за чистоту мови” та ін.

Висновки. Публікації науковців, спрямовані на поліпшення чистоти мови, пропагування правильного використання ресурсів української мови, можна розподілити за кількома напрямками: словники (що засвідчували норму, перекладні, довідники); монографії, де автори вивчали норми, торували їм шлях; посібники з культури мови і практичної стилістики, які розкривали нормативність на всіх мовних рівнях і вказували на доречність вживання мовних засобів; навчальні праці з української мови за професійним спрямуванням, які сприяли підвищенню рівня культури фахового мовлення, унормуванню галузевих терміносистем; книги, зосереджені на типології помилок і рекомендаціях щодо їх уникнення; різноманітні інтернет-ресурси. Боротьба за чистоту мову буде актуальною завжди, але сьогодні для цього є велика кількість “словесної зброї”, інструментів для цієї боротьби.

Свідомий вибір мовця говорити правильною і чистою мовою, сказати “ні” позалітературним елементам, бути відповідальною мовною особистістю, культурним співрозмовником – означає виконувати рідномовні обов’язки, бути духовно зрілим громадянином.

Перспективи використання результатів дослідження. Спираючись на подані постулати щодо чистоти мови / мовлення, можемо глибше проникнути у різні сфери їхнього вияву. Чистота мови і професія чи сфера спілкування: чому утверджується особливий літературно-жаргонний тип особистості журналіста; як реагує мова на явище бюрократизації світу; як впливає чистота мовлення на дієвість державного службовця; чистота мови і творча потреба, критична рефлексія у перекладача, блогера, пісняра, письменника; чистота мови як ідеологія; чиста мова й територія (чи є в Україні “мовний заповідник?”); чистота мови і шлях до утвердження і зміцнення нового правопису; чистота мови й одночасне володіння кількома мовами; чистота мови і гендерна та інша соціальна толерантність. Дослідження цих питань тільки сприятиме чистоті мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / за заг. ред. О. А. Сербенської : навч. посіб. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 1994. – 150 с.
2. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / за заг. ред. О. А. Сербенської : навч. посібник. – 3-тє вид., доповн. і перероб. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. – 304 с.
3. *Бабич Н. Д.* Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
4. *Дудик П. С.* Стилїстика української мови : навч. посіб. / П. С. Дудик. – К. : Видавн. центр “Академія”, 2012. – 368 с.
5. Етика поведінки та мовленнєвий етикет студента в академічному середовищі / упор. І. Кочан, О. Сербенська, З. Терлак, М. Білоус та ін. – Львів, 2011. – 52 с.
6. *Лларіон (Митрополит)* Наша літературна мова: як писати й говорити політературному / Лларіон (Митрополит). – Вінніпег, 1959. – 463 с.
7. Культура мови: від теорії до практики : монографія / Л. Струганець, О. Бобесюк, О. Веремчук та ін. / за ред Л. Струганець. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2015. – 216 с.
8. *Мацюк З.* В обороні культури рідної мови / Зоряна Мацюк // У вимірах слова 6 зб. наукових праць на пошану професора Ірини Кочан / упоряд. О. Антонів, О. Туркевич, І. Фецько. – Дрогобич : “Посвіт”, 2019. – С. 405–415.
9. *Мацюк З.* Українська мова професійного спілкування : навч. посібн. / З. Мацюк, Н. Станкевич. – 2-ге вид. – К. : Каравела, 2011. – 352 с.
10. *Огієнко І.* Наука про рідномовні обов’язки / Іван Огієнко. – К. : Вид-во “Ярославів Вал” 2014. – 56 с.
11. *Огієнко І.* Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу : курс читаний в Укр. нар. ун-ті/ Іван Огієнко. – К. : Абрис, 1991. – 272 с.
12. *Огієнко І.* Український стилістичний словник / Іван Огієнко. – Львів : Друкарня НТШ, 1924. – 496 с

13. *Огієнко І.* Чистота і правильність української мови : підруч. для вивч. укр. літ. мови : попул. курс з істор. освітленням / І. Огієнко. – Львів : Вид. книгарні А. Бардаха, 1925. – 215 с.
14. *Пентиліук М. І.* Культура мови і стилістика / М. І. Пентиліук. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
15. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
16. *Синявський О.* Норми української літературної мови / О. Синявський. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. – XX, 368. – Репринт з видання 1931 р.

REFERENCES

1. *Antyuszzyk. Vchymosia vichlyvo povodytys i pravylno hovoryty / za zah. red. O. A. Serbenskoi* (1994) Lviv: LNU imeni Ivana Franka.
2. *Antyuszzyk. Vchymosia vichlyvo povodytys i pravylno hovoryty / za zah. red. O. A. Serbenskoi* (2019) Lviv: LNU imeni Ivana Franka.
3. Babych N. D. (1990) *Osnovy kultury movlennia*. Lviv: Svit.
4. Dudyk P. S. (2012) *Stylistyka ukrainskoi movy*. Kyiv: Vydavn. tsentr „Akademiia”.
5. *Etyka povedinky ta movlennievui etyket v akademichnomu seredovyschchi* (2011) Lviv.
6. Ilarion (Mytropolyt) (1959) *Nasha literaturna mova: yak pysaty y hovoryty po-literaturnomu*. Winnipeg.
7. *Kultura movy: vid teorii do praktyky / L. Struhanets, O. Bobesiuk, O. Veremchuk ta in. / za red. L. Struhanets* (2015) Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan.
8. Matsiuk Z. (2019) *V oboroni kultury ridnoi movy*. – Drohobych: Posvit.
9. Matsiuk Z. Stankevych N. (2011) *Ukrainska mova profesiinoho spilkuvannia*. Kyiv: Karavela.
10. Ohiienko I. (2014) *Nauka pro ridnomovni oboviazky*. Kyiv: Vyd-vo „Jaroslaviv Val”
11. Ohiienko I. (1991) *Ukrainska kultura. Korotka istoriia kulturnoho zhyttia ukrainskoho naroda*. Kyiv: Abrys.
12. Ohiienko I. (1924) *Ukrainskyi stylistychnyi slovnyk*. Lviv: Drukarnia NTSh.
13. Ohiienko I. (1925) *Chystota i pravylnist ukrainskoi movy*. Lviv: Vyd. knyharni A. Bardakha.
14. Pentyliuk M. I. (1994) *Kultura movy i stylistyka*. Kyiv: Vezha.
15. Selivanova O. O. (2006) *Suchasna linhvistyka : terminolohichna entsyklopediia*. Poltava: Dovkillia
16. Syniavskiy O. (2018) *Normy ukrainskoi literaturnoi movy*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho.

*Стаття надійшла до редколегії 20. 02. 2020
доопрацьована 01. 03. 2020
прийнята до друку 07. 03. 2020*

THE PURITY OF LANGUAGE AND SPEECH: MODERN PARAMETERS

Nina Stankevych

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Applied Linguistic,
1/233, Universitets'ka St., 79001 Lviv, Ukraine,
phone: (0322) 296 43 55*

The content of the concept of language purity in the works of the outstanding linguist I. Ogienko is considered. The stylistic vocabulary and other scientific researches and textbooks contributed to the normalization of spelling of certain words, the choice of grammatical forms, expressions, the affirmation of the literary language common to the two parts of Ukraine. The main semantic accents of the multidimensional notion of language purity and an important communicative feature of speech culture – purity of speech – are summarized.

Pure language is not a special quality of language, but a manifestation of the dignity of language, that is, a conscious choice of the speaker, the relation of language between the literary language and the moral consciousness of man.

The purity of language is one of the manifestations of correctness, these two concepts are most closely related. Linguistic aspects of the expression of the purity of language - orthoepy, vocabulary, and intonation. Pure speech is a normative language at all levels of language, in which there are no extra-literary elements of language (vernacularisms, barbarisms, vulgarisms, stationery, stamps, vocabulary, jargon, parasites, etc.). The sociolinguistic phenomenon – surzhyk, which destroys the language from within, is investigated.

The purity of language is a sense of measure, taste, expediency in the selection of linguistic units. It concerns the use of foreign words, jargon, slang; Accent is placed on the youth environment. The purity of language is the quality and effectiveness of communication.

Four stages of the emergence of dictionaries, textbooks, recommendations, monographs aimed at improving the purity of the language and enhancing the speech culture have been investigated. The most common modern electronic resources on cleanliness and enrichment of the Ukrainian language are described. Perspective directions of research on the manifestation of the purity of language and speech in different spheres are noted.

Keywords: Ukrainian literary language, language culture, communicative features of speech culture, purity of language, purity of speech.